

HAFNER ZOLTÁN

Kertész Imrével

*Mielőtt Az angol lo-
bogó című elbeszé-
léséről kérdeznék,
beszéljünk 1956-ról.
Mennyire vettél részt
a forradalom esemé-
nyeiben?*

'56-ban már javában állítottam elő különböző szövegeket, amelyek később ugyan használhatatlannak bizonyultak, akkor mégis rendkívül fontosak voltak, azt hittem, hogy előbb-utóbb regény kerekedik belőlük. Sehol nem voltam állásban, senkinek nem voltam elkötelezettje, semmiféle értelmiségi társaságba nem jártam, úgyhogy nem is tudtam semmiről. A Margit körút sarkán volt egy pékség, ott jobb kenyeret lehetett kapni, mint a közértben, mindennap lejártam oda, vagy néha valami süteményért bementem egy közeli cukrászdába; volt egy néni, aki jól ismert. Október 23-án is bementem, kora délután, kettő felé, és kérdi tőlem, mit szól az eseményekhez? Mondom, milyen eseményekhez? Hát nem tud semmit? A Bem téren nagy tüntetés van. Rohantam haza, letettem a kenyeret és szaladtam a Bem térre. Hatalmas tömeg állt a Külügyminisztérium előtt, az ablakait akkor kezdték épp nyitogatni, miközben skandálva ordította a tömeg, hogy nemzeti zászlót a külügyre. Egymás után jelentek meg az ablakokban a lelkes tisztviselők, kitűzték a kivágott címerű nemzeti zászlót, amihez nagy elhatározás kellett, hiszen nem függesztették fel hivatalosan sem az államot, sem a pártot, tudták, hogy amit tesznek, az hősies ugyan, de teljesen illegális. Gyönyörű, napsütéses idő volt, a tömeg éljenzett, majd váratlanul egy autó érkezett a Bem utca felől, kiszállt egy csizmás, bajszos ember, aki figyelmet akart kérni magának. Felsegítették az autó tetejére, szólni akart volna, de egyből hangos fújolás, hurrogás fogadta. Veres Péter álró volt az illető, aki nyilván csillapító szavakat akart mondani, de csak legyintett, hogy ezekhez nem érdemes, úgyhogy hamar el is kotródott. Aznap délután olaszóráim lett volna az Olasz Intézetben, a Bródy Sándor utcában. Elhatároztam, gyalog megyek oda, hogy útközben is láthassam, mi történik a városban. Akkor még létezett a Kossuth híd, amit 1945-ben barkácsoltak a Parlament és a Batthyány tér között, ideiglenes hídként működött, azon mentem át Pestre, kezdett már sötétedni.

Az egész Parlament előtti térséget már ellepte a tömeg, ordította, hogy Nagy Imrét akarja hallani. A Parlamentben mindenfélével próbálkoztak, különböző emberek jöttek az ablakokhoz, nem tudom kicsodák, de mindig fújolás fogadta őket, aztán leoltották a villanyokat, erre még nagyobb ordítás következett; amikor meg felgyújtották, az előzőnél is nagyobb, végül nem tudom, mi történt, mert mennem kellett az olaszórára. Ne felejtsd el, hogy senki sem tudta, mi lesz mindőbből. Elmentem a Bródy Sándor utcába, ott is volt már valami mozgolódás, de bementem az órára. Az Olasz Intézet, ha nem is szemben, de egészen közel van ma is a Rádióhoz. Egyre nagyobb zaj hallatszott kintről, s hiába próbált a tanár úgy tenni, mintha mi se történne, az

emberek velem együtt odatódultak az ablakhoz. Akkor már a Rádiótól a Múzeum körútig teljesen ellepte az utcát a tömeg, és egyszer csak — leírtam, elmondtam másutt is — a Múzeum körút felől befordult három teherautó, tele karhatalmistákkal, zöld karima volt a sapkájukon, az ÁVO határőrséghez tartozó alakulatához tartoztak. Mind a három teherautó nyitott platóján két sorban katonák ültek padokon, leszíjazott sapkával, puskával, bevetésre készen. A három teherautónak egy határőr főhadnagy volt a főnöke, behajtatott a tömegbe, de nem akartak elütni senkit, lassan jöttek, időt hagyva, hogy szétnyíljon a tömeg, és ahogy mentek befelé a Rádió irányába, egyszerre elkezdte mindenki kiabálni, hogy „magyarok vagytok ti is” stb., stb. Próbálták meggyőzni a katonákat, melyik is az igaz oldal. A főhadnagy odaszólt valamit a sofőrnek, fölemelte a kezét, a három kocsi megállt, aztán újra fölemelte a kezét, valami jelt adott, és a hátsó teherautó elkezdett visszafelé tolatni, hatalmas ujjongás és helyeslések közepette. Később az Intézet neoreneszánsz, boltíves kapualjába gyűjtöttek össze minket, az olaszok szemlátomást nagyon féltek, hogy bele ne keveredjenek valamibe, ugye nem lehetett tudni, mi lesz mindebből, aztán egy alkalmas pillanatban kinyitották a nagy vasrúddal zárt kapuszárnyakat és az embereket kituszkolták az utcára, így csöppentem én is a forgatagba. Nem lehetett a Rádió közelébe férkőzni, akkora volt a tömeg, röpködtek valami zöld jelzőrakéták, illetve nem is tudom mik voltak pontosan.

Előzőleg úgy beszéltem meg Albinával, hogy olaszóra után a barátainkkal együtt találkozunk az Operett Eszpresszóban, amit hol Canadának hívtak, hol Operettnek, de ma is megvan az Operett Színház mellett. A Rádiótól ez nincs túl messze, s már nem emlékszem, villamossal vagy gyalog, de gyorsan odasiettem. Persze nagy volt az izgalom, egy barátunk mesélte, akinek az apja a Parlamenttel szemben lévő intézménynek volt a gondnoka, hogy a papájától hallotta, orosz katonák másztak föl a háztetőre, és ott befészkeltek magukat. Nem akartuk elhinni. Közben azt is hallottuk, hogy a Sztálin-szobrot készülnek ledönteni, úgyhogy én azonnal otthagytam csapat-papot, Albinát nem vittem magammal, és rohantam a Dózsa György út felé. Ott már próbálkoztak a Sztálin-szobor ledöntésével, de akkor még nem sikerült. Teherautók jöttek, a nép pedig, mint akkor mindent, versben, ritmusban skandálta, hogy „gyilkolnak a Rádiónál, gyilkolnak a Rádiónál”. Sokan fölkapaszkodtak a teherautókra és elindultak a Rádió felé. Én rohantam vissza, mi tagadás, nagyon lelkes voltam, de nem éreztem úgy, hogy sodródnom kellene az eseményekkel, nem tudtam valójában, miről van szó. Késő éjszaka volt, még jártak a villamosok, amikor Albinával az Oktogonra értünk, jött egy 66-os villamos, amelyen megpörköldött lyukak voltak, lövedékek nyomai. Fölkapaszkodtunk és mentünk a Török utca irányába, át a Margit hídon, gyönyörű nyár éjszaka volt. A Margitszigetet elhagyva láttuk, hogy tankok fordulnak a hídra, és a rengeteg ember lelkesen integet nekik, a katonák pedig boldogan integetnek vissza. Albina nem értette, mit

integtetnek, hisz ezek szovjet tankok. Mondom, az nem létezik, mit keresnének itt? Annyira naiv voltam, hogy el sem tudtam ezt képzelni... Miután hazaértünk, megpróbáltam a híreket meghallgatni, volt egy rossz kis Néprádió, de nem szólalt meg, kiderült, hogy megszűnt a Kossuth Rádió, illetve egy sokkal gyengébb adó vette át a sugárzását, de erről akkor még nem tudtam, úgyhogy indulatos ember lévén, nagyokat vertem rá, sőt földhöz is vágtam. Ettől kezdve nem volt rádió, ki lettünk szolgáltatva a szomszédunknak, aki rendes polgárember volt, de korábban nagyon mérsékelten tartotta velünk a kapcsolatot, gyanús, kétes egzisztenciának számítottunk a szemében, ő viszont egy tanárember volt, a sztomatológián főorvos. Ezek az események azonban minden gátat elsodortak, úgyhogy attól kezdve, ha valami történt, kihajolt az ablakon, átkopogott a falon vagy úgy fölhangosította a rádiót, hogy én is hallhattam, ha a fürdőszoba falára tapasztottam a fületem. Lelkesedve vártam, hogy mi történik, és amire vágytam, be is következett, amikor elhangzott a semlegességi nyilatkozat. Lehetetlennek tartottam, hogy egy szovjetek által megszállt ország felelős kormánya anélkül deklarálja a semlegességét, hogy ne kapott volna biztosítékot arra, hogy ezt a státuszt a nagyhatalmak valóban garantálják majd. Hát a többit tudjuk. De én napokon keresztül meg voltam győződve arról, hogy ez a szerződés fennáll, titokban talán már alá is írták, és csak átmeneti ideig nem hozzák nyilvánosságra. Amikor mindez nem következett be, nagyon elbizonytalanodtam, hogy mit lehetne csinálni.

Feleségem, Albina, érthetően, mindenképp el akart menni az országból, én viszont nem, mert akkor már teljesen világosan láttam, hogy író akarok lenni. Két dolog tartott vissza: elsősorban a nyelv, hisz teljesen nyilvánvaló volt, hogy huszonhét éves korban semmilyen nyelvet nem lehet úgy megtanulni, hogy írni tudjak rajta. Azonkívül az egzisztencia... Magyarországon remekül lehetett élni, ha az ember meghúzódott egy lyukban. Telt eleségre, és ez semmi különösebb ügyeskedést nem igényelt, nem kellett látványos egzisztenciát fönt tartani, nem kellett bármit is bizonyítani. Lehetett szegényen élni és dolgozni. Huszonhét éves koromban végre elértem odáig, hogy tudtam, mit akarok. Mindenképpen maradni akartam, Albinát biztattam, ő viszont azt mondta, ha én nem megyek, akkor ő sem. Maradt szegény, pedig neki valójában nem volt mit keresnie ebben az országban. '56-ban harminchat éves volt, a legjobb női korban, amikor még lehet új életet kezdeni. Ez is olyan dolog, amit sokszor a saját szememre hányok, mert az ő tehetségére semmi szükség nem volt Magyarországon. Őrá itt csak a további robot várt, énám is, de az én robotomat, hogy úgy mondjam, én választottam, az övét pedig rámérték. De hát maradtunk, maradtunk. Akkoriban már nem érdekelt semmi, teljesen megszállottan ültem otthon, vagy sétáltam, gondolkodtam, nem is tudom pontosan, hogyan éltem. Mindennap kudarc volt, de mindennap vártam a csodát...

Miket írtál ekkoriban, novellatémák vagy a régi vígjátéktervek foglalkoztattak?

Nem, szövegeket írtam. Tele voltam olvasmányélményekkel, főként német irodalommal és filozófiával. Thomas Mann-nal indultam, aztán kerestem Nietzschét, Schopenhauert, Paul Valéryt, francia írókat, mindenfélét. Erről a folyamatról azt hiszem, elég részletesen írtam *Az angol lobogóban*. Volt egy elbeszélés-kezdeményem, ami ha most utánagondolok, voltaképpen az alapja a későbbi dolgaimnak... Egy magányos filozófiatanár a főhős, egy inkább német, mint magyar figura, aki képtelen különválasztani magát a saját elveitől, egy kantiánus, igen művelt, konzervatív idealista filozófus. Neki is le kellene tennie azokat a vizsgákat, amiket a '48-ban, '49-ben mindenkinék, hogy megmaradhasson egyetemi állásában, és egész egyszerűen nem képes rá, elitista, megbukik és kirúgják. Éjjeliőr lesz, mint akkoriban mások is annyian, ugyanakkor a tömeget nem szereti, lebecsüli, „balevesevők”-nek nevezi. Végül azonban fizikailag és szellemileg teljesen leépül, s egy fagyos reggelen, amikor jön a váltás, a valódi éjjeliőr látja, hogy már be sincs fűtve abban a vacak kis szobában, csöpög az orra, s muzulmányszerű állapotba került... Mivel az egyszerű emberek általában szeretik az ilyen érthetetlen és furcsa, bogaras embereket, az éjjeliőr is megszánja, begyűjt a vaskályhába, főzni kezd neki, a tanár előre görnyedve melegszik, de továbbra is alig van magánál. Mikor az éjjeliőr elkészül, odaszól neki: „Na... Na... egy kis baleves.” A tanár pedig boldogan kanalazni kezdi a forró balevest. Nagy, széles alapokra helyeztem a novellát, leírtam, hogy mit gondolt, mik voltak az elvei, milyen volt filozófiatanár korában, hogyan vonult vissza a náciizmus elől, aztán hogyan kezdi újra az életét, miközben teljesen világossá válik számára, hogy azt akarják, tagadja meg az eszményeit, ő pedig nem hajlandó erre. A maga szelíd módján mindvégig kőkeményen ellenáll, megingathatatlan, így egyre lejjebb és lejjebb csúszik. Semmi dolga sincs éjjeliőrként, de be kell mennie minden éjszaka virrasztani. A személyiség elvesztése a diktatúrában — ez az alapja nálam mindennek, azt hiszem. Volt egy másik tervem, német humanista alapokról indulva, kegyetlenebb végkifejlettel, amelynek a csökevénye bekerült *A kudarc* című regényembe...

Ez az Én, a hóhér fejezet?

Igen. Egy német humanista műveltségen fölnevelkedett férfiról szól, történik vele valami, és egyszerre belátja, hogy azt akarja tőle a világ, hogy hóhér legyen. Ha tetszik, egy fordított Saulus–Paulus, ha tetszik, egy dionüszoszi történet, ő engedelmeskedik, és ezt meg is ideologizálja. Semmi köze ahhoz a lényéhez, amit elnyelt a diktatúra, de ez a lény működik és cselekszik, ő pedig eközben distanciával szemléli önmagát, és mindenre készen áll. Nem azért, mert valóban gonosz, hanem azért, mert elvesztette azt a központi magját, amit Emerson úgy hív, hogy az emberben lévő hérosz. Ez volt az a probléma, ami engem akkoriban leginkább foglalkoztatott, csak akkor még nem volt világosan megfogalmazható a magam számára. Ezzel küszködtem, írtam rengeteg szöveget, aztán '57-ben volt egy egészen döntő

élményem. Az '56-os felkelés utáni első könyvhetén, '57 júniusában, bolyongtam a Kerepesi úton, a Keleti pályaudvar környékén, akartam valamit venni, valami érdekeset, valami olcsót, nem nagyon volt pénzem. Az egyik könyvsátorban megláttam egy sárga könyvecskét, megnéztem a szerzőjét, nem ismertem, belelapoztam, és az első mondatok nagyon megtetszettek: „Ma halt meg anyám. Vagy talán tegnap...” — és így tovább. Albert Camus, azt sem tudtam, hogy „kamü”-nek ejtik vagy „kamuz”-nek, megvettem 12 forintért, ma is megvan még. Megváltoztatta életemet ez a könyv, mint ahogy megváltoztatta az első Thomas Mann-könyv is.

Thomas Mann műveit milyen sorrendben olvastad?

Amikor még rádiójátékokat írtam, a dramaturgiai osztály munkatársa, Aczél Éva meghívta egyszer a baráti társaságunkat a lakására. Pasaréten, elegáns környéken lakott egy mellékutcában, beszélgettünk, nézegettem a könyvespolcot, s megláttam Thomas Mann *Wälsung-vér* című kötetét. Megkérdeztem, szabad-e kölcsön kérnem? Megkaptam, hazavittem, tulajdonképpen semmit sem tudtam Mann-ról, valószínűleg Wagner-rajongásom vitt arra, hogy érdekeljen. Ez 1952-ben vagy '53-ban lehetett, és elképzelhető, hogy a *Távolban egy fehér vitorla* és a *Távol Moszkva* című könyvek között a *Wälsung-vér* hogyan hatott a számomra: egy világ omlott össze körülöttem, illetve kezdett felépülni bennem. Rövidesen aztán megjelentek Thomas Mann novellái, ha jól emlékszem, '55-ben. A *Halál Velencében* óriási élmény volt, rengetegszer elolvastam, én, aki ugye soha életemben nem voltam Velencében, csak Auschwitzban. Nem tudtam, hogy Thomas Mann homoerotikus volt, nem is voltam hajlandó így felfogni a novellát. Úgy láttam, s próbáltam magyarázni akkoriban a környezetemnek, hogy itt azért kell, hogy a főhős pedofil legyen, mert az adott esetben ez a legdrámaibb, legtragikaibb szituáció. Jóval később tudtam meg, hogy Thomas Mann eredetileg azt az epizódot akarta megírni, amikor a hetvenvalahány esztendő Goethe beleszeretett egy fiatal lányba, egyszer kirándulni mentek, a lány leszaladt egy domboldalon, Goethe utána, és hasra esett. Ebből indult ki, csak ez a szituáció önmagában véve groteszk, nem mond semmit, inkább csak karikatúra, mégis ennek révén jutott el Aschenbach figurájáig, amely zseniálisra sikeredett. Ilyen dolgokkal szórakoztam, miközben körülöttem dúlt a Rákosi-világ... Írtam a magam szövegeit, amik egyszerűen nem akartak semmivé sem összeállni. E mindennapos kudarcokból álltak az én „tanulóéveim”, amit akkor nem vettem észre, és nem is mertem volna így felfogni, mert se az anyagi helyzetem, se semmi nem indokolta, hogy visszavonultan filozófián törjem a fejemet, és olyan dolgokat írjak, amik nem jövedelmeznek.

A forradalom napjaiba torkolló „tanulóéveid” élménye Az angol lobogó című elbeszéléseid

Valamikor '90-ben. Valamilyen formában valószínűleg meg akartam már írni ezt a történetet, készen állt bennem, de kellett hozzá Spiró inspirálása. Egy este nála voltunk, beszélgettünk mindenféléről, és azt mondja — ezt bele is írtam a szövegbe —, hogy én még ahhoz a

alaptémája, mely 1991 márciusában jelent meg a Holmiban. Eredetileg mikor írtad?

generációhoz tartozom, amely emlékszik bizonyos dolgokra, de rövidesen nem lesznek már tanúk, akik első kézből mesélhetnének ezekről. Biztatott, hogy írjak valamit, ami úgy látszik, érdekes módon egybe esett az én kívánságommal is, mert rögtön megszületett *Az angol lobogó*, aminek a történetét akkor este, ha jól emlékszem, el is meséltem. Igen, régóta érlelődött, mert vannak benne részek, amik már régen megvoltak, legalábbis fejben, de nem volt meg hozzá a megfelelő szituáció. Valójában az tetszett meg, ahogy ültem Gyurinnál, és mesélni kezdtem, hogy lám-lám, vagytok itten néhányan... Ezt tettem központi motívummá, erre fűztem föl azt a fejlődéstörténetet, amit régen el akartam már mondani: hogyan kezdtem el olvasni, hogyan éltem furcsa albérletekben, hogyan talákoztam különös figurákkal a Rákosi-rendszer végén stb. Ott van Faragó Bandi bácsi, aki át-tételesen *A kudarcban* is szerepelt, a kígyóbüvölő '53–54 tájáról, aztán Szép Ernő, akit egyszer nekem is bemutatnak, bár az öregúr nyilván nem jegyezte meg a nevem. Aztán az újságíró figura, Pásztornak hívták valójában, és volt egy másik újságíró, aki parlamenti jegyzőkönyvvezető volt, akkoriban még ugyanis mindent gyorsírással jegyeztek le, Molnárnak hívták és Szomory Dezső bűvkörébe tartozott, az egyik nagy Szomory-csodáló volt Kellér Andor mellett. Ez körülbelül a Szomory-korszakom után volt már, de Szomoryt ma is egészen rendkívüli prózairónak gondolom, a Rádióban föl is olvastam az *Ünnep a Dühöngőn* című elbeszélését, ami egyike a legnagyobbaknak. Szerepel még Cseresnyés Sándor letartóztatása, aki jugoszláviai partizán volt, s mint ilyen, utóbb természetesen ellenség lett, az egyik koncepció per áldozata. Ő a Világosság (a későbbi Esti Budapest) című napilapnak volt a külpolitikai rovatvezetője s egyben a párttitkára. Ez tehát mind hiteles elem, a szerkesztőség pedig a József körút 5-ben volt. Azzal áltattam magam, hogy az elbeszél, személyes történetemben a nemzet története is tükröződik. Ma tényleg a mi generációnk az, amely megérte a '45 és '48, majd az '54 és '56 közötti eufóriát. Úgy tűnik, hogy '56-ban valami jóvátehetetlen történt, mint már annyiszor a mohácsi vész óta, amikor nem érkeztek meg időben a csapatok. '56 nagyon súlyos trauma volt, s próbáltam megírni, hogy egy alkotóvággyal teli élet hogyan roppan össze az '56 utáni események folytán. Az angol lobogós jelenet szintén valóságos, láttam ezt az angol kocsit, amint elment a Margit körúton, a Margit híd felől a Moszkva tér irányába. Röviddel ezután pedig megjelentek az orosz tankok, a Moszkva tér felől kanyarodtak be, meg-megálltak, leadtak egy-egy lövést, mindig ugyanarra az egy házra.

Ez melyik volt?

A Török utca 2. számú ház, később renoválták.

A sarkon?

A sarkon, egy kis házikó volt. A történetet ismét Szigligeten írtam, hogy egyedül lehessenek, és viszonylag hamar, két-három hét alatt elkészültem vele. Nagyon jólesett, kész szövegek már voltak itt-ott, amelyek kimaradtak részben *A kudarcból*, részben a *Kaddisból*.

Egyfajta nevelődési történet Az angol lobo-gó, amelyben akad egy pillanat, amikor az elbeszélő megtalálhatná a maga szinkronitását a világgal, a forradalom idején. És ez az illúzió vagy remény...

Az irodalmi utalásokról kérdeznék, miért, hogyan esett rájuk a választásod... Utalsz például Szép Ernő Ádámcsutka regéjére.

És Thomas Mann Tolsztoj-tanulmánya?

Később miért távolodtál el Wagnertől?

...ez megtörtént, mint ahogy minden eufória megtörtetik, akárcsak '56-ban a nemzet alkotóereje. A szellemi élet összeroppant, bár gazdasági eredményeket föl tudott mutatni az ország, de tény, hogy a Kádár-féle rezsim, amely az országot erkölcsileg tökéletesen korrumpálta és maga alá gyűrte, gazdaságilag föl tudott mutatni — a kölcsönökön kívül — némi haladást a többi kelet-európai országhoz viszonyítva. Tehát hogy ez mennyiben járt együtt a szellemi fejlődéssel, azt látjuk: semennyiben. Lehetséges volt bizonyos gazdasági eredményeket elérni, ugyanakkor lehetséges volt ezt a szellemi korrupciót fenntartani. Egy trabantnyi, egy vidéki vityillónyi engedményért nagyon sok mindenre hajlandó volt az ember.

Az *Ádámcsutkát* nagyon fiatalon olvastam, 17 éves lehettem, borzasztóan tetszett a regénybeli újságíró életformája, semmi más, csak az életformája, és elhatároztam, hogy újságíró leszek. Ez Szép Ernő indíttatására történt, ami természetesen nem volt olyasféle szellemi indíttatás, mint a későbbi íróké. Mindenesetre tudatosította bennem, hogy valószínűleg nem lehetek tisztviselő, nem lehetek állami vagy magánalkalmazott, hanem valami szabadabb életformát kell keresnem. És ez az újságíró bölcs is volt, meg szerencsés is a szerelemben, persze, hogy tetszett.

'56-ban jelent meg magyarul, nem sokkal előtte olvastam a *Wälsungvért*, és a nagy zenei áttörés után, amit 1954–55-ben átéltem, ez volt az első olyan irodalmi munka, ami egy szabad író merész vállalkozásaként a kezembe került. Mindenféle művészeti alkotáshoz bátorság kell, és ez abban az időben, amikor a legvonzóbb könyv a *Távolban egy fehér vitorla* volt, nagyon megrázó élményként hatott. A Thomas Mann-féle esszékötet felforgató hatással volt rám, kulturális értelemben, mert világosan megmutatta, hogy miket és hogyan kell olvasni, egyáltalán: mit jelent az olvasás az ember számára. Döntő olvasmányom volt a *Goethe és Tolsztoj-tanulmány*, egészen eufórikus állapotban éltem vele, mert olyan dolgokat világított meg és tárt föl a számomra, amik nyilván már készen álltak, tehát az igény megvolt bennem, de nem volt, ahonnan megkaptam volna ehhez az indíttatást. Egy válogatott esszékötet volt ez, döntő írások szerepeltek benne, a *Goethe és Tolsztoj* mellett ebben volt a diák *Wagner szenvedése és nagysága* is, ha jól emlékszem.

Wagnerrel úgy van az ember, mint Dosztojevszkijjal, egy darabig falja-falja, nem tud vele betelni, aztán hirtelen megunja. Wagnert imádtam, minden operáját kívülről tudtam, megvoltak a nagy bayreuthi közvetítések felvételei, a Furtwängler-féle Wagner-előadások is, amelyekben Anton Dermoth, s a többi legendás előadó énekelt. Később sem lankadt a Wagner-kultuszom, mert mindig kaptam valami újat, mint például a *Parsifalt*, amit élőben először '80-ban hallottam Kelet-Berlinben. Aztán '83-ban Budapesten is bemutatták, de mire Baren-

boim meghívására '96-ban először eljutottam Bayreuthba, ahol ő dirigálta a *Trisztánt*, Heiner Müller rendezésében, addigra már lefelé tendált a Wagner-kultuszom. Berlinben láttam még *Az istenek alkonyát*, nagyon nagy élmény volt, *A walküirt* is ebben a szériában láttam, valamikor a '90-es évek elején. Van egy CD-m, amelyen a *Sigfried-idill* van, s utána Mahler *IV. szimfóniája* következik. Meghallgatva a két művet, kiderül a két szerző közötti emberi különbség. Ez nagyon érdekes, mert sose hittem, hogy ez ennyire kiütözhető, pedig a *Sigfried-idill* Wagner „legártatlanabb” művei közé tartozik, valódi szeretetből fakad — illetve pontosítsunk: minden szeretetből fakad —, még ha Wagner nem is volt szeretetreméltó alak. Mindenesetre a *Sigfried-idill* különösen bensőséges. Mégis miután ezt meghallgatod, és utána a *IV. szimfóniát* Mahler Gusztávtól, akkor a tisztaságnak valami olyan más szférájába kerülsz, hogy világosan felismered azt a demagógiát, ami a Wagner-muzsikában mindig ott rejlik. Néha még ma is megfog, habár nagyon ritkán hallgatom, jobban szeretem a kamarazenét, és jobban szeretem ma már Mozartot és Haydnt. Elmúlt a nagy zenei mítoszok és zenei demagógiák ideje a számomra.

Az angol lobogó megírásában szerepet játszott, hogy '56-ról már lehetett beszélni, vagy esetleg az, hogy voltak már rossz sejtéseid a rendszerváltozással kapcsolatban?

Nem, viszont valami kiderült a számomra. Az ember a Kádár-rezsimben mindig '56-ról beszélt, hogy bezzeg majd, ha... Akkor majd meglátjuk – hát megláttuk. Ha rajtam múlt volna, a mai magyar lobogó úgy nézne ki, mint az '56-os, piros-fehér-zöld, közepén egy lyukkal. A korona számomra azt jelképezi, hogy a nép az „ügynevezett nép” ki van rekesztve a politikából és a vezetésből. Ma már '56 csupán bágyadt történelmi emlék, bágyadtabb, mint az 1848-as szabadságharc. Nem hagyott nyomot igazán, és ez tragédia. Nem teremtett tradíciót. Az, hogy a megemlékezésekkor szélsőjobboldaliak vonulnak fel a kommunisták ellen, az nem az '56-os tradíció folytatását jelenti.

(Az interjú 2003. december 20-án és 2004. február 24-én készült, Budapesten.)